

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה ב: פתיחה למצות קריאת שמע (2):
אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ב: פתיחה למצות קריאת שמע (2): אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"

* *

רקע

להשלמת הנושא שפתחנו בו, נעסוק בדין שאינו מובא במסכת ברכות אלא במסכת פסחים. אנו מפסיקים בין "שמע ישראל" לבין "ואהבת", ואומרים בלחש "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". הפסקה זו אינה ברורה, וגם ההקפדה על אמירת מילים אלה בלחש צריכה תלמוד.

מקורות

- א. פסחים נה: משנה [אין צורך ללמוד את כל המשנה אלא רק את דין "כורכין את שמע"] פסחים נו. "וכורכין את שמע... עד השתא אמרי לה בחשאי"
- ב. רי"ף ברכות ח:; "גרסינן בפרק מקום שנהגו... והביאו לה בחשאי" תלמידי רבינו יונה ד"ה אומרים, רבא, ור', התקינו, שהריחה רמב"ם הל' קריאת שמע פ"א ה"ד
- ג. דברים רבה פרשה ב לו
- טור סי' תריט, "וקורין שמע בברכותיה... לפי שאנו כמלאכים"
- ד. שלטי הגבורים ח: אות ז
- ה. שו"ע סי' סא סע' יג, ומשנה ברורה
- סי' תריט סע' ב, ומשנה ברורה

דברים רבה (וילנא) פרשה ב, לו

דבר אחר: שמע ישראל - רבנן אמרין בשעה שעלה משה למרום שמע למלאכי השרת שהיו אומרים להקב"ה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד והוריד אותה לישראל. ולמה אין ישראל אומרים אותו בפרהסיא? אמר רבי אסי: למה הדבר דומה, לאחד שגנב קוזמין מתוך פלטיין של מלך, נתנה לה לאשתו ואמר לה אל תקשטי בה בפרהסיא אלא בתוך ביתך, אבל ביום הכפורים שהן נקיים כמלאכי השרת הן אומרים אותו בפרהסיא - ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

טור סימן תריט

וקורין [ביום הכיפורים] שמע בברכותיה, ונוהגין באשכנז לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם, וסמך לדבר במדרש ואלה הדברים רבה בפרשת ואתחנן: כשעלה משה לרקיע שמע מלאכי השרת שהיו מקלסין להקב"ה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, והורידו לישראל; למה הדבר דומה לאדם שגנב הורמין, פירוש חפץ נאה מתוך פלטרין של מלך ונתנו לאשתו ואמר לה אל תקשטי בו אלא בצנעה בתוך ביתך. לכן כל השנה אומרים אותו בלחש וביום הכיפורים אומרים אותו בפרהסיא לפי שאנו כמלאכים.

הסבר הסוגיה

ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין ונסתלקה ממנו שכינה. אמר שמא חס ושלום יש במטתי פסול כאברהם שיצא ממנו ישמעאל, ואבי יצחק שיצא ממנו עשו? אמרו לו בניו: שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד. אמרו: כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. [פסחים נו.]

הגמ' במסכת פסחים אומרת שמקור אמירת ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד הוא בתגובתו של יעקב אבינו לאמירת "שמע ישראל" של בניו. ממשיכה הגמ' ואומרת שחכמים התלבטו כיצד לנהוג למעשה: "אמרי רבנן: היכי נעביד? נאמרוהו, לא אמרו משה רבינו; לא נאמרוהו, אמרו יעקב - התקינו שיהו אומרים אותו בחשאי".

סוגיה זו צריכה תלמוד, מה עניין ברכתו של יעקב לבניו אצל מצות קריאת שמע? אנו קוראים קריאת שמע כקיום מצוה מהתורה, מדוע אנו צריכים להתייחס לאמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" של יעקב אבינו, באמצע קיום המצוה של התורה? וכי תאמר שאמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" על ידי יעקב אבינו מחייבת אותנו לדורות, אם כן מדוע לומר זאת בלחש? מה טיב ה"פשרה" שתיקנו חכמים בין משה רבינו לבין יעקב אבינו?

לפי הגמ', בשני מאורעות נאמר "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד". המאורע הראשון הוא בסוף ימיו של יעקב אבינו. יעקב אבינו מברך את בניו, רוצה לגלות להם קץ הימין, ולפתע מתעורר בו חשש, שמא יש פסול בזרעו, שמא בניו אינם שלמים באמונתם. בניו עונים לו בצורה החלטית: שמע ישראל אבינו, ה' הוא הא-לוהים שלנו, ה' הוא אחד, אין עוד מלבדו, ואין זולתו. כשם שאין בלבך אלא אחד, כך אין בלבנו אלא אחד.

המאורע השני הוא בסוף ימיו של משה רבינו. משה רבינו מכין את עם ישראל לקראת הכניסה לארץ. הוא אומר לעם תוכחות מוסר, מלמדם ומשנן להם את המצוות, וחוזר ומזכיר להם את יסודות האמונה. במסגרת זו מצוה משה את עם ישראל, על ייחוד ה' ועל אהבתו: שמע עם ישראל, ה' א-להינו ה' אחד.

שני מאורעות שונים, ושתי אמירות שונות של "שמע ישראל". לא הרי ה"שמע ישראל" של משה כהרי ה"שמע ישראל" של בני יעקב, ולא הרי ה"שמע ישראל" של בני יעקב כהרי ה"שמע ישראל" של משה.

משה רבינו הוא מוסר התורה, הוא עומד בפני עם ישראל כמצוה, בשליחותו של מקום. עומד משה בפני ישראל ומצוה אותם, שמעו עם ישראל אל מצוות ה', הרי אתם מצווים לשמוע לדבר ה'. אתם מצווים על האמונה בה', אתם מצווים על האמונה בייחוד ה', ומצווים אתם על אהבתו.

בני יעקב האומרים "שמע ישראל" אומרים דבר אחר לחלוטין. אין ציווי בפיהם אלא קבלה, אין פקודה בדבריהם אלא הכרזה. עומדים בני יעקב לפני יעקב אביהם, עומדים הם לפני נציגו של הקב"ה, ומכריזים לפניו קבל עם ועדה: שמע יעקב אבינו אנו מקבלים עלינו באהבה עול מלכות שמים.

"אמרי רבנן: היכי נעביד? נאמרוהו, לא אמרו משה רבינו; לא נאמרוהו, אמרו יעקב". אמרו חכמים כיצד נתקן את מצות קריאת שמע? מהי מהות המצוה? האם מהותה של הקריאה היא שמיעה חוזרת של הציווי הא-לוהי, או שמא מהותה של הקריאה היא הכרזה מחודשת של קבלת עול מלכות שמים?

"נאמרוהו, לא אמרו משה" - נאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", וכך נבטא בקריאה זו הכרזה על קבלת עול מלכות שמים, "לא אמרו משה", והתורה ציוותה עלינו לשמוע פעמיים בכל יום את הציווי הא-לוהי. "לא נאמרוהו, אמרו יעקב", לא נאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", הרי יעקב אבינו אמרו, ומדוע שנוותר על הפן של הכרזה על קבלת עול מלכות שמים בקריאת שמע.

"התקינו שיהו אומרים אותו בחשאי" - התקינו לנו חכמים תקנה מורכבת כדי להדגיש שקריאת שמע שאנו קוראים מכילה גם את הקריאה של משה רבינו וגם את הקריאה של בני יעקב אבינו. כיוון שיעקב אבינו אמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", גם אנו אומרים זאת, כיוון שמשה רבינו לא אמרו, אנו "מצניעים" אמירה זו ואומרים אותה בלחש.

חכמים תיקנו אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בלחש כדי להדגיש את המשמעות הכפולה של קריאת שמע. המשמעות הראשונה של קריאת שמע היא שמיעה של דבר ה'. זוכים אנו פעמיים בכל יום ויום, לשמוע את דבר ה'. בכל יום ויום כשאנו קוראים קריאת שמע, זוכים אנו לחוות מחדש את המעמד הגדול שבו משה רבינו אוסף את כל עם ישראל ומצוה אותנו על אמונה בה', על ייחוד ה' ועל אהבתו. המשמעות השנייה של קריאת שמע היא קריאה של עם ישראל. עם ישראל מתאסף יחד, כל יום ויום, ומכריז קבל עם ועדה, אנו מאמינים בני מאמינים, הקב"ה אמת, תורתו אמת ומצוותיו אמת, "אין בלבנו אלא אחד".

שתי המשמעויות הללו של מצות קריאת שמע עולות גם מנוסח ברכות קריאת שמע. חכמים תיקנו לומר את קריאת שמע בברכות אלה כדי שנקלוט את משמעות מצות קריאת שמע¹. בברכה שלפני קריאת שמע אנו מתכווננים לקבלת עול מלכות שמים בקריאת שמע - "ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך", ובברכה שלאחר קריאת שמע אנו מקבלים עלינו את ציווי של משה רבינו - "אמת ויציב ונכון וקיים וישר ונאמן... הדבר הזה עלינו". שתי המשמעויות הללו מטביעות את חותמן אף על הלכות קריאת שמע, ולפיכך נחזור ונדון בהן במשך לימודנו².

לאמירה בלחש של "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" יש מקור נוסף. המדרש נדברים רבה פרשה ב, לין אומר שכשעלה משה רבינו למרום שמע את המלאכים אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", והוריד אמירה זו לישראל. כיוון ששבח זה שייך למלאכים אין ראוי לישראל להתהדר בו בפרהסיא, חוץ מיום כיפורים שאנו כמלאכים, ומותר לנו לאומרו

¹ דבר דומה מצאנו גם במצות תקיעת שופר. חכמים תיקנו לתקוע על סדר הברכות כדי ללמד שמשמעות התקיעה היא המלכת הקב"ה וכדי שיעלה זכרונו לפניו לטובה.

² עיין עמ' 69, 135, 168.

בפרהסיא. הטור [סי' תרי"ט] מצטט מדרש זה, ואומר שעל פיו נהגו באשכנז לאומרו ביום הכיפורים בקול רם.

ממקור זה משמע ש"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" הוא חלק מקבלת עול מלכות שמים, ואנו מצרפים את השבח שאומרים המלאכים לקבלת עול מלכות שמים הכתובה בתורה [בפשטות נראה ששני המקורות חולקים זה על זה, אך עיין במגן אברהם (סי' תרי"ט סק"ח) המפרשם כשיטה אחת].

המשנה בפסחים [נה:]: אומרת שאנשי יריחו היו כורכין את שמע, וחכמים לא מיחו בהם, למרות שלא נהגו כשורה. נחלקו התנאים בברייתא [נו.]: מהו לכרוך את שמע. רבי מאיר אומר שלא היו מפסיקים, ורבי יהודה אומר שהיו מפסיקים אלא שלא היו אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

נחלקו הראשונים בפירוש מחלוקתם:

רש"י [פסחים נו. ד"ה ולא היו מפסיקין] מפרש שלדעת רבי מאיר לא היו מאריכים ב"אחד", אלא כורכים בבת אחת את "אחד" עם "ואהבת". רבי יהודה סובר שהיו מאריכים באחד אך לא היו אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

רבינו יונה [ח: ד"ה אומרים, רבא, ור'] מפרש שלדעת רבי מאיר לא קוראים קריאת שמע בנחת בטעמים, ולדעת רבי יהודה היו קוראים בנחת בטעמים, ולא היו אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

לפי שני הפירושים, רבי יהודה סובר שצריך לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", ואנשי יריחו שלא אמרוהו, נהגו שלא כשורה. לפירושו של רבינו יונה, רבי מאיר אינו מתייחס לאמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", ולא ברור אם הם אמרוהו או לא. אך לפירושו של רש"י, רבי מאיר סובר שאנשי יריחו לא אמרו "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", שהרי הם הצמידו את "אחד" ל"ואהבת", וכיוון שאי אמירה זו אינה מוזכרת בדבריו, משמע שבנקודה זו הם נהגו כראוי [כך מפורש במהרש"א ד"ה ולא].

כיוון שבמחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה, עולה מסוגיה זו (לפי כל הפירושים) שאמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" אינה מעכבת את מצות קריאת שמע, שהרי חכמים לא מיחו באנשי יריחו. לפי האמור לעיל מסקנה זו ברורה, שהרי "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" אינו חלק מקריאת שמע, אלא רק תוספת המבהירה את מהות המצוה. הרי"א¹ [מובא בשלטי הגבורים ח: אות ז] והב"ח [סי' סא ד"ה ואומרים] בעקבותיו פוסקים כך בפירוש. המגן אברהם [סי' סא סקי"א] מביא שהלבוש [סי' סג סע' ה] חולק וסובר שאפילו אמירתו ללא כוונה מעכבת, והוא מוכיח שיטה זו מדברי הבית יוסף [סי' סו סע' א ד"ה ומ"ש ואפילו], האומר ש"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" הוא חלק מיחוד ה', ודינו כ"שמע ישראל" שאין להפסיק בו מפני הכבוד ומפני היראה. הביאור הלכה [סי' סא סע' יג ד"ה אחר] דוחה את ראיית המגן אברהם. אכן, יש ענין גדול לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ואמירתו היא חלק מקבלת עול מלכות שמים, אבל הוא נתקן כתוספת בלבד, ואי אמירתו אינה מעכבת את מצות קריאת שמע.

סיכום

חכמים תיקנו לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" לאחר אמירת "שמע ישראל". מהגמ' במסכת פסחים משמע שאמירה זו מיועדת להדגיש את המשמעות הכפולה של מצות קריאת שמע, גם הכרזה על קבלת עול מלכות שמים, וגם קריאת ציווי משה רבינו לייחד את ה' ולאהבה אותו. ממדרש דברים רבה משמע שאמירתו מתחברת עם "שמע ישראל" למעשה אחד של קבלת עול מלכות שמים.

כיוון ש"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" מצטרף עם "שמע ישראל" למעשה אחד של קבלת עול מלכות שמים, פוסק השו"ע [סי' סו סע' א] שדינו כ"שמע ישראל" ואין להפסיק בו מפני הכבוד ומפני היראה. הלבוש והמגן אברהם מוסיפים שאמירתו מעכבת מדרבנן את מצות קריאת שמע, הב"ח והביאור הלכה פוסקים שאמירתו אינה מעכבת את מצות קריאת שמע.

הלכה

השו"ע [סי' סא סע' יג] פוסק שצריך לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בחשאי, וביום הכיפורים אומרים אותו בקול רם, וכן שמותר להפסיק באמצע אמירתו רק מפני סכנת נפשות [סי' סו סע' א]. המגן אברהם [סי' סא סק"א] פוסק כלבוש, שחייבים לכוון באמירתו, ומי שאינו אומר או אינו מכוון בו, חוזר וקורא קריאת שמע שנית, הביאור הלכה [סי' סא סע' יג ד"ה אחר] פוסק שאין צריך לחזור כששוכחים לאמרו.